

Вохидова Мехри Хасановна,

Тошкент давлат шарқшунослик университети
“Ташқи иқтисодий фаолият ва туризм”
кафедраси ўқитувчиси, иқтисодиёт фанлари
бўйича фалсафа доктори PhD

МАХСУС ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАРНИНГ ИНФРАТУЗИЛМАСИ

УДК: 332

ВОХИДОВА М.Х. МАХСУС ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАРНИНГ ИНФРАТУЗИЛМАСИ

Ушбу мақолада махсус иқтисодий зоналарнинг инфратузилмаси, инфратузилманинг зонада саноат ва ташқи савдони ривожлантиришдаги аҳамияти хорижий мамлакатлар мисолида тадқиқ этилган. Махсус иқтисодий зоналарнинг ривожлантиришда унинг инфратузилмаси, ҳудуд савдо ва саноат салоҳиятининг ўрнини тадқиқ этиш тадқиқотнинг мақсади.

Калит сўзлар: махсус иқтисодий зона, инфратузилма, институционал компонентлар (таълим, соғлиқни сақлаш ва инсон капитали); транспорт инфратузилмаси; қаттиқ инфратузилма (йўллар, кўпприклар ва телекоммуникация); банк ва нобанк инфратузилма.

ВОХИДОВА М.Х. ИНФРАСТРУКТУРА ОСОБЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН

В статье исследуется инфраструктура особых экономических зон, роль инфраструктуры в развитии промышленности и внешней торговли зоны на примере зарубежных стран. Цель исследования является изучение инфраструктуры особых экономических зон и ее роль в развитии торгово-промышленного потенциала региона.

Ключевые слова: особая экономическая зона, инфраструктура, институциональные компоненты (образование, здоровье и человеческий капитал); транспортная инфраструктура; прочная инфраструктура (дороги, мосты и телекоммуникации); банковская и небанковская инфраструктура.

VOKHIDOVA M.KH. INFRASTRUCTURE OF SPECIAL ECONOMIC ZONES

In the article was discussed the infrastructure of special economic zones, the role of infrastructure in the development of industry and on the example of some countries. The purpose of the study is investigation the infrastructure of special economic zones and its role in the development of trade and industrial potential of the region.

Key words: special economic zone, infrastructure, institutional components (education, health and human capital); transport infrastructure; solid infrastructure (roads, bridges and telecommunications); banking and non-bank infrastructure.

Кириш.

Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий асосла-рига мувофиқ, маҳсус иқтисодий зона — тегишли ҳудудни жадал ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш учун чет эл инвестициялари ва маҳаллий инвестицияларни, юқори технологиялар ҳамда бошқарув тажрибасини жалб этиш мақсадида маҳсус ажратилган, белгиланган чегараларга ва маҳсус ҳуқуқий режимга эга бўлган ҳудуд бўлиб ҳисобланади [1].

Инфратузилма (лот. *infra* – остида) — ишлаб чиқариш ва товар муомаласи, инсон ҳаёти ва фаолияти учун зарур бўлган меъёрий шароитни таъминлашга хизмат қилиувчи турли-туман ёрдамчи хизмат кўрсатувчи соҳалар (таш-килот, корхона ва муассаса) мажмуи; номод-дий ишлаб чиқариш секторидир. Инфратузилма хизматлари моддий шаклга эга бўлмаган товарлар бўлиб, улар ҳаётий эҳтиёжларни қондиради. Инфратузилма зарурий шарт бўлганидан унинг ишлаб туришини таъминлашга иқтисодий ресурсларнинг бир қисми жалб этилади. Инфратузилма хизмат кўрсатиш соҳасига кўра ишлаб чиқариш инфратузилмаси ва ижтимоий-маший инфратузилмасига ажратилади. Инфратузилма хизмати товарларни ишлаб чиқариш ва сотиш жараённида муҳим ҳисобланади. Унинг асосий вазифаси инсонга хизмат кўрсатиш, аммо бу иш пулли, бепул ва имтиёзли тарзда бажарилиши мумкин. Инфратузилма хизматларининг характеристига кўра гурухлаганда бозор тизимининг инфратузилмаси ажратиб туради. Чунки унда бозор муносабатларини амалга оширувчи хизматлар кўрсатилади. Қайси даражада хизмат кўрсатилишига кўра, корхоналар учун, тармоқ ишлаб чиқариш мажмудалари учун ва ҳудуд учун инфратузилмаларни ажратиш мумкин.

Инфратузилма соҳасида яратилган хизматлар ишлаб чиқариш ва инсон учун наф келтиради. Инфратузилма хизмат кўрсатишни ташкил этиш учун маблағлар сарфланади. Шунинг учун уларни ҳисоблаш мумкин ва улар ялпи миллий маҳсулот таркибиға киритилади. Инфратузилмани яратувчи меҳнат ҳам унумли ҳисобланади. Инфратузилма самарадорлиги у кўрсатган хизматларга сарф-харажатлар нисбати орқали аниқланади [2].

Маҳсус иқтисодий зонанинг (МИЗ) ривожланиши у ташкил этилганга қадар ва у ташкил этилгандан кейин яратилган инфратузилманинг ҳолатига ва жозибадорлигига боғлиқ бўлади. Одатда, саноатни ҳамда ташқи савдони ривож-

лантиришга қаратилган маҳсус иқтисодий зона-ларнинг инфратузилмасига қуйидагилар киради:

1. Ижтимоий компонентлар (таълим, соғлиқни сақлаш ва инсон капитали) [3];
2. Транспорт инфратузилмаси;
3. Кўчмас инфратузилма (йўллар, кўприклар ва телекоммуникация);
4. Банк ва нобанк молиявий инфратузилма.

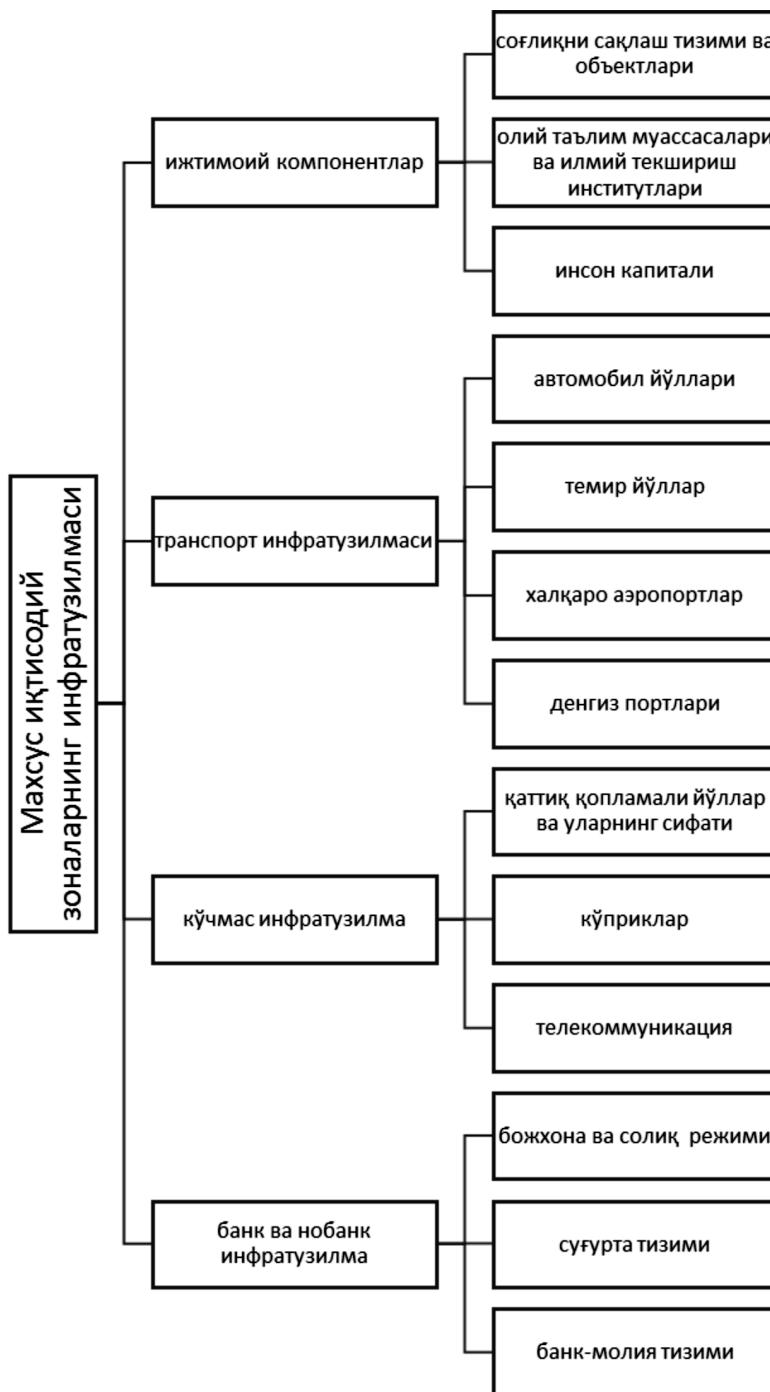
МИЗлардаги инфрутзилма бир турининг ривожланиши иккинчисининг ривожланиши учун имконият яратади. Масалан, йўллар ва кўприкларнинг сифати транспорт инфратузилмасининг ривожланишига, инсон капиталининг сифати телекоммуникация, банк ва нобанк инфратузилманинг ривожланиши учун имконият яратади.

Аммо камчиликлари кўп бўлган инфратузилма салбий оқибатларга ҳам олиб келиши мумкин. Масалан, Мьянмада электр энергия нархининг юқорилиги мамлакат МИЗлар инвестицион жозибадорлигини бир неча йиллар давомида пасайишига сабаб бўлган омиллардан бири ҳисобланади. Персонал учун уй-жойларнинг етишмаслиги муаммолардан яна биридир [4]. Бу каби бир қараганда кичик, аммо катта оқибатларга олиб келадиган муаммоларни бошқа ривожланаётган мамлакатлар мисолида ҳам кўришимиз мумкин бўлади. Ушбу тажрибаларни ўрганиш ва ижобийларни бизнинг шароитимизга жорий қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Илмий муаммонинг қўйилиши.

Бундай ҳудудларга нисбатан келтирилган илк таъриф 1973 йил 18 майда қабул қилинган "Божхона тартиб-тамойилларини соддалаштириш ва ўйғунлаштириш тўғрисида"ги Халқаро конвенцияда ўз аксини топган бўлиб, унга мувофиқ эркин зона бу - томонлар ўзаро келишилган ҳудуд бўлиб, унга кириб келадиган ҳар қандай товар божхона ҳудудидан ташқарида кўриб чиқилади [5].

Маҳсус иқтисодий зонани (МИЗ) тавсифлаб берувчи уч хил фикрлар мавжуд. Биринчи фикр ривожланаётган мамлакатда, солиқ имтиёзларидан баҳраманд бўлган кўп миллатли корпорациялар (ТМК) томонидан жойлаштирилган, тикувчилик фабрикаларида ишчилар сифатсиз шароитларда ишлаётгани билан тўсиб қўйилган саноат мулкини тасвирлаши мумкин. Аксинча, иккинчи фикр «Шенчженнинг мўъжизаси» ҳақида айтилиши мумкин. 30 йил ичидаги балиқчилар қишлоғи 14 миллион кишилик мегаполис шаҳарга айланаб, жон бошига тўғри келадиган ички маҳсулот

1-расм. Махсус иқтисодий зоналарнинг инфратузилмаси¹.

(ЯИМ) 100 фоизга ўсган, Учинчи фикр, портлари савдо ва логистикага йўналтирилган фаолиятнинг кенг доираси учун асос бўлган Дубай ёки Сингапур каби жойлар ҳақида бўлиши мумкин. Гибралтар, Гамбург ва Сингапур каби хавфсиз савдо йўллари бўйлаб бепул сақлаш ва алмашнунвни кафолатлайдиган энтрепотлар (ўтиш мар-

казлари) ва шаҳар бўйлаб эркин зоналар асрлар давомида ишлаб келмоқда.

Биринчи замонавий эркин саноат зонаси 1959 йилда Ирландиянинг Шенон шаҳрида ташкил этилган. 1970-йилларга қадар кўпчилик зоналар саноатлашган мамлакатларида тўпланган эди. Аммо 1970-йиллардан бошлаб, Шарқий Осиё ва Лотин Америкасида бундай зоналар ТМКлар капиталини жалб қилиш учун ташкил этилди. Ушбу

¹ Расм муаллиф ишланмаси.

зоналар импорт ўрнини босувчи сиёсатдан воз кечган ва экспортга асосланган ўсиш сиёсати орқали жаҳон бозорларига қўшилишни мақсад қилган мамлакатларда савдо ва инвестиция сиёсатининг асоси бўлди [6].

Махсус иқтисодий зоналар иқтисодий фаолиятга тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш мақсадида, у жойлашган давлатдан фарқли равишда тартибга солинадиган ва бошқариладиган, географик жиҳатдан чегаралган худуд сифатида тавсифланиши мумкин.

Л.А. Кравченко, М.В. Горячих илмий тадқиқотларига мувофиқ, махсус иқтисодий зона - бу худудда тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишнинг махсус режими фаолият кўрсатадиган қисмидир [7].

Сирауздинов Р.М., Салахиева Л.Р.ларнинг фикрига кўра, махсус иқтисодий зонада давлат инвестицияларининг асосий мақсади инновацион иқтисодиётни, саноатни ва илмий-сармоявий соҳани ривожлантиришдир. Бу қўйидагилар томонидан амалга оширилади:

- хорижий инвесторларни (капитални) жалб қилиш;
- иш ўринлари сонини таъминлаш (кўпайтириш);
- экспорт маҳсулотларини яратиш, ривожлантириш, кўпайтириш;
- импортни алмаштириш;
- бошқаришнинг янги моделларини тажриба асосида қўллаш, иш юритиш;
- бошланғич тадбиркорларни, кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш;

Маълум бир минтақани, шунингдек, маълум бир фаолият соҳасини ривожлантириш учун туртки вазифасини бажаради [8].

Ушбу тадқиқотнинг илмий моҳияти иқтисодий зоналарнинг инфратузилмаси ва унинг худудий савдо ва саноат салоҳиятини ривожлантиришдаги ўрнини тадқиқ этишдан иборат.

Тадқиқот методологияси.

Махсус иқтисодий зоналарнинг инфратузилмасини таҳлил қилиш ва ўрганиш жараёнида анализ, синтез ва қиёсий таҳлил усулларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар.

Махсус иқтисодий зонанинг инфратузилмаси ушбу зонанинг фаолияти ва муваффақиятининг асосий қисмини ташкил этадиган омиллардан бўлиб ҳисобланади.

1. Ижтимоий компонентлар-булар соғлиқни сақлаш тизими ва унинг обьектларининг мавжудлиги, олий таълим муассасаларининг ва илмий текшириш тадқиқотларининг, персонал учун уй-жойларнинг мавжудлиги, персоналнинг таълим сифати билан тавсифланади.

Корея Республикасининг Инчеон эркин иқтисодий ҳудудини мисол қиласа, ҳудудда Сонгдо мактабгача таълим муассасаси, бошланғич ва ўрта мактаб, шу номдаги шифохона фаолият юритади. 35 миллион гектар майдонда турар жойлари, 40 гектар майдонда Марказий парк жойлашган.

Инчеон эркин иқтисодий ҳудудида 20 га яқин коллеж ва университетлар жойлашган.

Россиянинг "Алабуга" махсус иқтисодий зонасидан 7 км узоқликда жойлашган «Уч айиқ» коттежлар қишлоғи, умумий майдони 40,47 гектарни ташкил этадиган коттежлар ва қурилиш учун участкалар тайёрланган. МИЗ ҳудудида жойлашган корхоналар ходимлари учун 64 хонадонли турар-жой биноси ва ташриф буюрувчилар учун меҳмон ўйи барпо этилган. Кеча-кундуз видео кузатув билан ҳимояланган худуд.

Алабуга Халқаро Мактаби Халқаро Бакалавр дастурида жаҳон миқёсидаги тренингларни таклиф қилувчи ноёб таълим муассасасидир. Мактабда дунё бўйлаб кўп йиллик тажрибага эга бўлган инглиз тилида сўзлашувчи профессор-ўқитувчилар дарс беришади.

2. Транспорт инфратузилмаси.

Махсус иқтисодий зонанинг транспорт инфратузилмаси унданғи автомобил йўллари, темир йўлларнинг ва темир станциясининг зона ҳудудида мавжудлиги, халқаро аэропорт, халқаро логистика марказининг мавжудлиги билан изоҳланади.

Шенъчжене махсус иқтисодий зонасининг транспорт инфратузилмасини тадқиқ этадиган бўлсақ, ҳудудда 8 та порт районлари, 3 та логистика парклари мавжуд бўлиб, юқ ташиш ҳажми 13,6 миллион тоннани ташкил этади. Зонада халқаро аэропорт ҳам фаолият олиб боради. У йилига 800 минг тонна юқни ташиш имконига эга. Худуддан 147 км узунликдаги темир йўл ҳам ўтган. Шенъчжене автомобиль йулларининг узунлиги 2,8 минг км.ни ташкил этади, 83 та компания автомобиль ташувлари билан шуғулланади [9].

Транспорт инфратузилмаси ва логистика имкониятлари зонанинг ташқи савдо имкониятларини оширишда муҳим асослардан бири ҳисобланади.

2019 йилнинг дастлабки уч чорагида Хитой жанубидаги Гуандун вилоятидаги Шенъчжене

шаҳрининг ташқи савдо айланмаси 2,11 триллион юанга (298,3 миллиард доллар) етди. Шаҳар экспорти 4,8 фоизга ўсди. Йиллик ҳисоботда ва 1,2 триллион юанни ташкил этди. Январдан сентябргача Шенъчженънинг доимий савдо экспорти ва импорти 1,02 триллион юанни ёки шаҳар ташқи савдо умумий ҳажмидан 48,2 фоизни ташкил этди.

Шенъчженънинг АСЕАН билан савдоси 307,3 миллиард юанга, Европа Иттифоқи билан 227,6 миллиард юанга (ўсиш 15,5 фоиз) етган.

Шенъчженъ ташқи савдосининг барқарор ривожланишини таъминлашда хусусий корхоналар етакчи роль ўйнамоқда. Биринчи тўққиз ойда уларнинг ташқи савдоси ҳажми 5,1 фоизга, йилига 1,22 триллион юангача ўсди.

Белгиланган вақт ичиди Шенъчженъ 2,47 миллион электр мотоцикл ва электр велосипед экспорт қилди. Бу 54,4 фоизни ташкил этди. Шу билан бирга, шаҳарга қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотлари импорти йиллик ҳисоботда январдан сентябргача 11,1 фоизга ошди [10].

3. Кўчмас инфратузилма (йўллар, кўприклар ва телекоммуникация);

Йўлларнинг қаттиқ қопламалар билан қопланганлик даражаси, маҳсус иқтисодий зонадаги сифатли кўприклар, телекоммуникация, интернет, сув, газ ва электр энергияси билан таъминланганлик даражаси муҳим аҳамият касб этади. Одатда, давлат томонидан маҳсус иқтисодий зона ташкил этилишидан олдин кўчмас инфратузилма таъминлаб берилиши зонанинг жозибадорлигига таъсир этувчи муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Масалан, ХХР нинг Чжухай маҳсус иқтисодий зonasи ҳудудидан Гонконг – Чжухай – Макао халқаро кўпригининг қурилиши З соатлик масофа-нинг ярим соатгача қисқаришига сабаб бўлди [11]. Россиянинг "Алабуга" маҳсус иқтисодий зonasининг қуввати 350 МВт электр энергияси 1 ва 2 тоифадаги ишончлилик тоифаларига эга. Бепул технологик уланиш, 10 км.дан ортиқ темир йўллар, 30 км биринчи тоифадаги йўллар, 200 км.дан ортиқ муҳандислик тармоқлари, ўзларининг тозалаш иншоотлари бор [12].

4. Банк ва нобанк молиявий инфратузилма.

Замонавий типдаги маҳсус иқтисодий зоналарнинг фаолияти зонадаги солиқ ва божхона сиёсатига боғлиқ ҳолда ривожланади. Солиқ ва божставкалари қанча паст бўлса, МИЗдаги жозибадорлик омиллари шунча ортади.

Масалан "Алабуга"да резидентлар илк 10 йилда ер, мол-мулк ва транспорт солиғидан озод этилади ва фойда солиғидан илк 5 йилликда 2 фоиз имтиёзга эга бўлади. "Дубна" МИЗда божхона пошлинаси 0 фоизни, ҚҚС ҳам 0 фоизни ташкил этади [13].

Инновацион-технологик ҳудудлар ва оффшорлар учун банк тизими, унинг халқаро тўлов тизимларига аъзолиги муҳим аҳамият касб этса, эркин ишлаб чиқариш ҳудудларида Эксимбанкларнинг фаолияти аҳамиятли ҳисобланади. Масалан, Таиланд тажрибасида буни яққол кўришимиз мумкин. Мамлакатда ташкил этилган Эксимбанк маҳсус иқтисодий зона резидентларига паст фоизли кредитлар олиш имконини яратган. Бундай инфратузилманинг мавжуд бўлиши мамлакатдаги ҳудудларнинг инвестицион жозибадорлигини оширишга хизмат қилган [14].

Холоса ва таклифлар.

Жаҳон ҳўжалигига маҳсус иқтисодий зоналарнинг сони, уларнинг халқаро савдо ва ҳудуд саноатини ривожлантиришдаги ўрни ортиб бораётган бир даврда, уларни, нафақат, географик жиҳатдан тўғри жойлаштириш, балки маҳсус иқтисодий зоналарнинг инфратузилмасини такомиллаштириб бориш ҳам давлат олдидағи асосий масалалардан бири ҳисобланади.

Муаллиф томонидан олиб борилган тадқиқотлар натижасида қўйидаги холосалар шакллантирилди:

Маҳсус иқтисодий зоналарнинг инфратузилмаси таркибига ижтимоий компонентлар, транспорт, кўчмас, банк ва нобанк молиявий инфратузилма обьектлари киради. Инфратузилманинг ҳар бир обьекти зонадаги маълум бир йўналишнинг такомиллашишида муҳим омил ҳисобланади. Масалан, экспорт ва инновацион фаолиятнинг ривожланишида, кўчмас инфратузилманинг такомиллашиши зона инвестицион жозибадорлигининг ортишига имконият яратади.

Маҳсус иқтисодий зонанинг инфратузилмасини такомиллаштириш стратегияси хорижий мамлакатларнинг ҳар бирида ўзига хос ёндашувга мувофиқ амалга ошади. Россиянда ушбу ёндашув хорижий инвестицияларни жалб қилиш мақсадида амалга оширилса, Хитой Халқ Республикаси ва Корея Республикасида маҳсус иқтисодий зоналар орқали ташқи савдони ривожлантиришга қаратилган бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг "Махсус иқтисодий зоналар тұғрисида" ги Қонуни. www.lex.uz
2. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-i/infratuzilma-uz/>
3. SEZs, Infrastructure Development, and Official Development Aid. <https://opendevolutionmekong.net/topics/sezs-infrastructure-development-and-official-development-aid/>
4. SEZs, Infrastructure Development, and Official Development Aid. <https://opendevolutionmekong.net/topics/sezs-infrastructure-development-and-official-development-aid/>
5. «Международная конвенция об упрощении и гармонизации таможенных процедур» (совершено в Киото 18.05.1973) (в ред. Протокола от 26.06.1999) (Пересмотренная Киотская конвенция). http://atb.uz/training-atb/electronic-library/law106124_0_20170905_173006_53903/
6. Thomas Farole, Cokhan Akinci, Social Economiz zones. The World Bank, 2011. -319 p. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/2341/638440PUB0Ext00Box0361527B0PUBLIC0.pdf>
7. Л.А. Кравченко, М.В. Горячих. Особые экономические зоны: зарубежный опыт и перспективы функционирования в России. Вестник ТвГУ. Серия «Экономика и управление». 2017. №4. С. 7–13. <http://cope.ac.uk/download/pdf/153142873.pdf>
8. Сиразетдинов Р.М., Салахиева Л.Р. Особые экономические зоны как инструмент инновационного развития национальной экономики: эффективность, тенденции, проблемы и пути их решения // Российское предпринимательство. — 2016. — Т. 17. — № 21. — С. 2827–2836. — doi: 10.18334/rp.17.21.36925
9. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D1%8D%D0%BD%D1%8C%D1%87%D0%B6%D1%8D%D0%BD%D1%8C>
10. Экспорт южнокитайского города Шэньчжэнь вырос на 4,8 проц. в январе-сентябре 2019 года. http://russian.news.cn/2019-10/24/c_138498673.htm
11. Мост Гонконг-Чжухай-Макао и подводный тоннель. <https://undergroundexpert.info/opryt-podzemnogo-stroitelstva/realizovannye-proekty/gonkong-makao-tonnel-hzmb/>
12. ОСОБАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЗОНА «АЛАБУГА». <https://tida.tatarstan.ru/osobaya-ekonomicheskaya-zona-promishlenno.htm>
13. <http://oezdubna.ru/investors/>
14. Эксимбанк улучшил условия кредитования. <http://www.investeast.co.th/ru/news/349-exim-bank-improves-loan-terms-for-sezs>